

Юрій Зінько, Олександр Кравчук (Вінниця)

[Рец. на кн.]: Pop I. Dejiny Podkarpatske Rusi v datech. – Praha: Libri, 2005. – 536 s. Поп І. Історія Підкарпатської Русі у датах. – Прага: Лібри, 2005. – 536 с.

Відомий вчений, доктор історичних наук Іван Іванович Поп досліджує історію країн Центральної Європи. Результатом його багаторічної дослідницької праці стали, зокрема, монографії «Чехословацко-венгерские отношения: 1935–1939. (М., 1972)», «Чехословакия-СССР: 1941–1947. (М., 1990)», «Искусство Чехии и Моравии IX–XVI вв. (М., 1978)». Вагомим є внесок вченого у вивчення минулого історичного регіону, що у 1918–1939 рр. перебував у складі Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь – нині Закарпатська область України. Інтерес науковця до цього краю не випадковий, адже це – його батьківщина. Однією з останніх робіт науковця з історії краю є перша у своєму роді «Енциклопедія Підкарпатської Русі», що була двічі видана в Ужгороді у 2001 р. і 2006 р. Рецензована праця «Історія Підкарпатської Русі у датах» продовжує цю тематику.

Зі змісту праці можна виділити авторське бачення особливостей історичного розвитку краю. Перша і найголовніша з них полягає у тому, що корінне східнослов'янське населення краю – русини це, як стверджує автор, четверта східнослов'янська нація. Другою особливістю є та обставина, що русини «ніколи в своїй історії не мали власного державного утворення» (С. 7). Третьою важливою особливістю історії краю є його належність «геополітично і географічно до Центральної Європи», він є її «східним регіоном» «і торкається уявного історично цивілізаційного кордону, що поділяє світ західної і східної культури» (С. 11).

Праця складається з тринадцяти розділів, у яких висвітлено історію краю від давніх часів до кінця 2004 р.

Перший розділ «Підкарпатська Русь у первісний час» охоплює період з 1 млн. до н.е. до 800 р. до н.е. Перша дата, яку згадує автор, пов'язана з появою людей на стоянці біля с. Королево (бл. 1 мільйона років тому). У наступних часових відрізках розкрито еволюцію людського суспільства у регіоні.

Другий розділ «Слов'янське заселення і прихід угорців в Карпати» охоплює події VI–X ст. Слов'янське заселення краю (VI–VII ст.) не супроводжувалося створенням держави. Причиною цього став прихід нових кочовиків з азійських степів – авар, які домінували в Центральній Європі з 567 р. до кінця VIII – початку IX ст. Лише з падінням

аварського панування утворилася ранньосередньовічна слов'янська держава у краї – Біла Хорватія (початок IX ст.). Автор стверджує, що білі хорвати були іраномовними племенами, які «поселились між слов'янами племенами як пануюча військова верства так само, як тюркомовні болгари між південними слов'янами і пізніше вікінги між східними слов'янами» (С. 28).

У розділі широко висвітлено процес поширення християнства. На думку автора, візантійська місія Костянтина і Мефодія 863 р. у Моравію пролягала через Трансільванію і Закарпаття (С. 34). Отже, науковець визнає можливою тимчасову діяльність Костянтина (Кирила) і Мефодія на території регіону (С. 29).

Підтверджуючи тезу про відсутність власної держави у автохтонного слов'янського населення краю, автор вказує, що Велика Моравія за князя Сватоплука (871–894 рр.) володіла західною і центральною частиною Верхнього Потисся. Долину Тиси і південну частину краю – Мараморш – підпорядкував болгарський цар Симеон І (893–927 рр.).

Розглядаючи події 896 р., коли угорці перейшли Карпати на чолі з Арпадом, дослідник констатував, що вони здійснили цей перехід як союзники мораванів. Він критикує «Gesta Hungarorum», в якій розповідається про завоювання угорцями Закарпаття, підпорядкування слов'янських племен, захоплення Ужгорода, вбивство князя Лаборця. (С.35-36.).

З X ст. І. Поп пов'язує остаточне зникнення Білої Хорватії, землі якої були поділені між сусідніми державами. Її західна частина була включена до складу Чехії, а згодом Польщі, східна – до складу Київської Русі (992 р.), південна – до Угорського королівства за часів Стефана І (997–1038 рр.).

І. Поп вважає, що Закарпаття не перебувало у складі Київської Русі «щонайменше з двох географічних доводів. Заважали цьому карпатські гребені і їх непрохідні праліси», а «в тодішніх документах гірська частина Підкарпатської Русі (представляла 4 / 5 території) до XIII ст. називаються «terra indagines», або ще виразніше «terra nullius», тобто нічийна земля або земля між кордонами Київської Русі, Польщі і Угорського королівства» (С. 30). З цією думкою збігається твердження Б. О. Тимощука (Чернівці), що «у давньоруський час землі Русі й Угорського королівства розмежовували Карпатські гори. Прикордонна смуга тут мала близько 200 км, а сторожові фортеці розташовувалися по обидва боки Карпат, на рівнині»¹.

Із занепадом Білої Хорватії виник новий етнонім для позначення

слов'янського населення Карпат – «русини». І. Поп наголошує, що він виник «якнайскоріше як визначення конфесійної орієнтації слов'янського населення Підкарпатської Русі, яке прийняло християнство східної візантійської орієнтації в період Великої Моравії». Але, як відомо, у період Великої Моравії Київська Русь ще не була християнською державою. Виникає питання, чому слов'янське населення Карпат тоді були назване саме русинами.

Третій розділ «Підкарпатська Русь в угорському королівстві Арпадів» висвітлює процес поступової інкорпорації Закарпаття до складу Угорщини у XI–XIII ст. І. Поп називає початком цього процесу адміністративну реформу короля Стефана I, що в Закарпатті проявилася у створенні «Руської марки» (С. 39), яка існувала до початку XIII ст., коли у краї була поширена комітат на (жупна) система. (С. 43).

Загалом, автор виділив наступні етапи інкорпорації регіону до складу Угорщини: 1) створення «Руської марки» (початок XI ст.); 2) поширення комітатної системи на території краю – Унг, Боршов (майбутні жупи Берег, Угоча, Мараморош) (кінець XII – початок XIII ст.), 3) поширення комітатної системи на гірську частину краю (рубіж XIII – XIV ст.). На думку рецензента, такий складний і тривалий процес інкорпорації краю до складу Угорщини також можна пояснити переходом окремих територій під контроль галицько-волинських князів (васально-ленна залежність). За даними Л. Войтовича (Львів), у 1280 р. галицький князь Лев Данилович, одружений на дочці короля Бели IV, приєднав жупу Берег та західну частину Закарпаття від Берегова до гори Маківка. «Жупан Берега Георгій у грамоті 1299 р. прямо назвав себе «урядником Лева, князя руського». Можливо, що близько 1280 р. король Ласло IV, який вів боротьбу з магнатами, передав жупу Берег своєму дядьку Леву в обмін на допомогу². На жаль, І. Поп не торкається цих угорсько-карпаторусинських-галицьких зв'язків.

Четвертий розділ рецензованої праці «Підкарпатська Русь в анжуйській і люксембурзькій Угорщині» охоплює 1301–1457 рр. Припинення династії Арпадів (1301 р.) розпочало «перехідний період панування олігархів і анархії». Боротьба нового короля Угорщини Карла I Роберта з бунтівними феодалами тривала до 1321 р. Серед непокірних феодалів виділялися родини А. Аба і П. Петьо, які мали земельні володіння у Східній Словаччині та в комітатах Закарпаття (С. 55). 1321 р. наджупан земплинського комітату П. Петьо і магнат Мойс уклали союз проти короля Карла I Роберта. За даними І. Попа вони запросили на угорський трон галицького князя Юрія Львовича – син Лева Даниловича і Констанції – дочки Бели IV (С.60). Але, у той час Галичиною правив

син Юрія Львовича – Андрій Г³.

Один з угорських королів – Сигізмунд Люксембурзький – у середині 90-х рр. XIV ст. втрутився у боротьбу за владу у Великому князівстві Литовському і 1396 р. «прийняв як свого ленника князя подільського Федора Коріатовича». Він подарував князю Мукачівській і Маковіцькій (Східна Словаччина) маєтки, призначив березьким і шариським жупаном. І. Поп заперечує тезу про прихід з князем Федором 40 тисячної людності з Поділля (С. 56). Сучасні історики погоджуються з тим, що він «не міг взяти з собою 40–60 тисяч» осіб⁴.

У розділі п'ятому «Підкарпатська Русь в Угорщині за Матіаша Корвіна і Ягеллонів (1458–1526)» автор висвітлив правління Матіаша Корвіна (1458–1490 рр.). З метою здобути союзників у боротьбі з магнатами, він підтримував дрібних дворян і міст краю, прагнув покращити становище селян у Закарпатті. (С. 79).

Розділ шостий «Підкарпатська Русь у вирі протиабсбурзьких і протитурецьких війн» присвячений подіям 1526–1711 рр., коли угорські східно-північні комітати, де проживали русини, творили лінію фронту в боротьбі з турками.

У розділі докладно розповідається про боротьбу за угорський престол між Людовіком II Запольським (1526–1540 рр.) і Фердинандом Габсбургом (1526–1564 рр.). І. Поп відзначає, що ситуація в Угорщині погіршилася з поширенням кальвінізму і лютеранства, яке почалося з 30-х рр. XVI ст. (С.94). Автор висвітлив механізм укладення унії між католицькою і православною церквою у Закарпатті 24 квітня 1646 р. в Ужгороді, особливу роль в цій події родини Другетів (С. 96).

У сьомому розділі «Підкарпатська Русь в добу просвітництва» розповідається про передумови і початок відродження культури русинів у 1712 – на початку XIX ст. (С. 143).

У рецензованій праці наголошено на значенні для розвитку краю реформ австрійських правителів Марії-Терезії (1740–1780 рр.) і Йозефа II (1780–1790 рр.). Просвітництво сприяло виникненню верстви русинських інтелектуалів, які навчалися у Віденському і Львівському університетах. До них належали Іван Орлай, Василь Куколнік, Михайло Балудянський, Петро Лодій, Андрій та Іван Дубровічі, Костянтин Павлович, Михайло Білевіч, Іван Молнар, Юрій Гуца-Венелін та інші (С. 145). У зв'язку з їх від'їздом до Російської імперії, відзначає автор, Закарпаття було позбавлене інтелектуальної верстви і «завдання національного відродження мусили виконувати переважно тільки русинські сільські священики» (С. 146).

У восьмому розділі «Русинське національне відродження»

охарактеризовано культурно-освітні надбання місцевої інтелігенції від початку XIX ст. до 1866 р.

І. Поп особливо відзначив працю І.Фогораші-Бережаніна про діалекти підкарпатських русинів (1830 р.), церковнослов'янську граматику М. Лучкая (С. 188). Водночас, увагу читачів привернуто до однієї з перших спроб мадяризації русинів. Йдеться про події 1844 р., коли шкільні управління Угорського королівства спробували запровадити навчання угорською мовою у початкових школах у неугорських населених пунктах. Зазначена ініціатива виходила з кола мадярських реформаторів на чолі з Л. Кошутом, які модернізацію Угорщини вбачали у трансформації середньовічної шляхетської «*patio Hungarica*» в сучасну угорську політичну націю вільних громадян (С. 183). Однак представники русинів не підтримали цієї політичної програми. Вони продовжили активну культурно-освітню діяльність. А. Духнович підготував перший підручник для народних шкіл – «Книжниця школьная для начинающих» (С. 195).

Торкаючись однієї із центральних подій XIX ст. – «весни народів» 1848–1849 рр. – автор зазначив, що в ній Закарпаття займало маргінальне становище. Це відповідало його економічному та політичному становищу в Угорському королівстві.

У дев'ятому розділ «Підкарпатська Русь у Австро-Угорській монархії. (1867–1914)» подано подальший розвиток процесу мадяризації русинів, розглянуто питання економічного становища краю.

Створення австро-угорської монархії відкрило шлях до прискореної мадяризації неугорських народів Угорського королівства. У 1867–1868 рр. угорський парламент фактично зборонив національним меншинам визнання власної національної самобутності (С. 231). Очевидно, це було однією з причин спроби політизації русинського руху.

Деякі з представників русинів погодилися з мадяризацією. Їх кредо сформулював єпископ Стефан Ранковіч: «Живемо під пануванням угорців і мусимо стати угорцями» (С. 227). У зв'язку з цим, 1881–1883 рр. відбувся поділ русинської інтелігенції на два табори – русофільський (старша генерація) – А. Добрянський, А. Митрак, И. Ставровський-Попрадов, І. Раковський) і русинофільський (молодша генерація) Н. Гомічков, Ф. Злоцький, Л. Чопей) (С. 227). Русофіли вважали, що русини – частина «великоросійського» народу, русинофіли – відстоювали національну окремішність русинів.

З метою покращення економічної ситуації, уряд Угорщини 1897 р. почав «Верховинську акцію», ініціатором якої був Е. Еган. І. Поп наголошує, що в той час угорський уряд мав єдиний шанс отримати приязнь русинів та

назавжди їх мадяризувати. Але Е. Еган не встиг завершити свою акцію. 18 вересня 1901 р. його було вбито невідомим (С. 29).

У десятому розділі «Підкарпатська Русь за Першої світової війни» головне місце займає питання про поступове визрівання в середовищі русинів ідеї розриву з угорською державою.

Відзначивши значення карпатського театру воєнних дій, автор констатує, що Карпати могли «відкрити ворота для вступу російської армії до дунайської низини, тому бої у Карпатах були за своїм розмахом, важливістю і запеклістю для Австро-Угорщини і Росії одним з найвизначніших періодів Першої світової війни» (С. 263). За таких умов, відзначає І. Поп, завдання створення національно-державної програми взяла на себе русинська еміграція в США (С.264). 23 липня 1918 р. в м. Гомстеді (США) була утворена «Американська національна рада угро-русинів». Її лідер Г. Жаткович у жовтні 1918 р. вступив до «Центральноєвропейської демократичної унії», яка складалася з представників 11 національностей Австро-Угорщини. Вони підписали «Декларацію спільних цілей незалежних центральноєвропейських націй». Г. Жаткович почав переговори з лідером чехословацького визвольного руху Т.Г. Масариком щодо входження Закарпаття на основі федерації до складу проєктованої держави чехів та словаків і отримав підтримку. І. Поп наголошує, що Т.Г. Масарика у русинському питанні цікавив насамперед геополітичний аспект, можливість безпосереднього сусідства з потенційним союзником – Румунією (С. 265).

Одинадцятий розділ «Підкарпатська Русь у Чехословацькій Республіці (1919–1939)» є найбільшим за змістом (С. 282-393). Це зрозуміло, адже автор ще на початку праці підкреслив, що ЧСР як держава була «оптимальною своєю демократичною формою в процесі завершення трансформації словаків в сучасну європейську націю і, загалом, першою у історії русинів, що визнавала їх національну самобутність» (С. 7). Автор зробив висновок, що «ідея приєднання до Чехословаччини для абсолютної більшості політично активних русинів стала спасенною необхідністю» (С. 282).

Остаточне рішення проблеми Підкарпатської Русі І. Поп пов'язав з підписанням договору в Сен-Жермен-Ан-Ле 10 вересня 1919 р. Автор відзначив, що складовою його частиною був так званий малий договір про меншини у відповідності з яким (ст. 10, 11, 12, 13) Підкарпатська Русь була включена до складу Чехословаччини на автономних правах.

Автор назвав чисельність русинів на час приєднання їх краю до складу ЧСР – 594 тисячі осіб. Зазначені дані стосуються 1910 р., тому було б доцільно навести відомості з перепису населення ЧСР і у 1921 р.

І. Поп проаналізував процес виконання урядом ЧСР своїх міжнародних зобов'язань щодо автономного статусу Закарпаття. Згадано прийняття документу «Генеральний статут про організацію Підкарпатської Русі...» (7 листопада 1919 р.). Саме цей документ вперше запровадив офіційну назву краю як «Підкарпатська Русь».

Можна погодитися з думкою автора, що у ЧСР «продовжувалось зміцнення централістської системи за рахунок самоврядування» (С. 284).

Цитуючи лист віце-губернатора П. Еренфельда Президії міністерської ради від 7 листопада 1922 р. про діяльність емігрантів з Росії і України, І. Поп зробив висновок, що «російський і український напрямки були парадоксально посилені чехословацьким урядом, а саме приходом російських і українських емігрантів у Підкарпатську Русь в межах «Руської допоміжної акції» (1921–1936). Емігранти замість того, щоб бути вдячними, що позбулись більшовицького пекла, почали націоналістичне «виховання» недосвідчених русинів, переважно молоді» (С. 285).

Характеризуючи діяльність автономного уряду А. Волошина (29 жовтня 1938 – 4 березня 1939 рр.), автор відзначає, що почався швидкий демонтаж всіх демократичних установ і формування авторитарного режиму.

І. Поп відзначає роль Закарпаття у той час в розвитку міжнародних відносин, вказує на підтримку дій уряду А. Волошина Німеччиною.

10 березня 1939 р. у Москві, на XVIII з'їзді ВКП(б) Й. Сталін висловив готовність «зміцнити взаємні відносини» з Німеччиною. І. Поп стверджує, що Берлін розглядав це як «успіх своєї дизенформаційної акції з «українською картою», після якого необхідність у Карпатській Україні відпала. 12 березня 1939 р. А. Гітлер вже вимагав від Угорщини окупувати Закарпаття.

Після проголошення незалежності Словаччини, Закарпаття опинилося у політичному вакуумі. 15 березня 1939 р. в Хусті було проголошено незалежність Карпатської України (С. 287). Історик навіть цікавий факт: русини були єдиною національною меншиною ЧСР, що подякувала президенту Е. Гасі за 20-річну співпрацю.

Цікаві висновки І. Попа щодо розвитку культури краю. На його думку, у період першої ЧСР русинське суспільство пройшло етап другого національного відродження. На відміну від інших народів Центральної Європи, в яких цей процес насамперед проявився у літературній творчості, у русинів він набув іншої форми. Провінційна «мовна боротьба» і відсутність державної підтримки русинського напрямку не дозволили кодифікувати русинську мову в якості літературної. Тому молоді літературні сили в своїх творчих зусиллях

використовували українську і російську мови в їх шкільній формі, без знання живого мовного середовища. Це і було причиною того, що вони нічого суттєвого створити не могли. Русинське відродження, як об'єктивне явище, своєї вершини сягнуло у сфері образотворчого мистецтва, в творчості художників своєї підкарпатської художньої школи, тісно пов'язаної із художніми центрами у Празі, Мюнхені, Будапешті, Парижі (Й. Бокшай, А. Ерделі, Є. Грабовський, А. Коцка, З. Шолтес, В. Борецький, Ф. Манайло, Є. Кондратович, А. Добош, В. Шарпотокі).

Розділ дванадцятий «Підкарпатська Русь в період Другої світової війни (1939–1945)» висвітлює «мадярське інтермеццо» (С. 396).

15–18 березня 1939 р. Угорщина окупувала Закарпаття. Не всі його жителі з цим погодилися. 25 тисяч осіб втекли до СРСР. Їх чекала ще важча доля – «депортація до таборів ГУЛАГу», а вижило з них лише 25% (С. 394).

Закарпаття займало важливе місце у діяльності «другої чехословацької еміграції», яку очолив президент Е. Бенеш. І. Поп вважає, що він непослідовно боровся за відновлення кордонів ЧСР станом на 1938 р.

Дослідник висвітлив обставини формування в Бузулуці чехословацької бригади, у якій русини становили 90%. У березні 1943 р. відбувся її перший бій біля села Соколово на околицях Харкова. У кінці липня 1944 р. завершилось формування I чехословацького армійського корпусу в СРСР. Корпус налічував 16 тисяч осіб (з них – 3 177 були русинами Закарпаття). Корпус був задіяний в складі 38 армії 1-го українського фронту при здійсненні карпато-дукельської операції. В боях загинуло 60 тисяч вояків, з них 2.389 русинів і волинських чехів (С. 396).

Вигнання німецьких і угорських військ з території краю відбулося 18–28 жовтня 1944 р. в ході карпатсько-ужгородської операції IV Українського фронту. З визволенням краю розпочалася спроба чехословацької еміграції налагодити діяльність органів влади ЧСР у Закарпатті. Проте, це не входило в стратегічні плани І. Сталіна. І. Поп вказує, що він вважав Закарпаття плацдармом Радянського Союзу у Центральній Європі. З цією метою було організовано «рух» за возз'єднання. За цим рухом стояли радянські агенти НКВД (включно з чехословацькими громадянами), керував ним генерал-полковник Л. Мехліс (С. 397).

Кульмінаційним актом руху за возз'єднання стали події 26 листопада 1944 р. – першого з'їзду національних комітетів Закарпатської

України. І. Поп наголошує, що наслідком посиленої «праці» політичних органів ІV Українського фронту під орудою Л. Мехліса, його заступника полковника Л.І. Брежнева, полковника І. Тюльпанова та інших було проголошено «Маніфест про повторне возз'єднання Закарпатської України з Радянської Україною» (С. 398).

За визначенням автора, анексія Закарпаття, здійснена наприкінці 1944 р., була закріплена дипломатичним документом, який він називає «русинським Мюнхеном». Йдеться про укладений 29 червня 1945 р. між ЧСР і СРСР договір про передачу Підкарпатської Русі – Закарпатської України Радянському Союзу. (С. 399).

На початку тринадцятого розділу «Підкарпатська Русь (Закарпатська область) в СРСР і на Україні (1946–2004)» показано як здійснювалася радянізація краю після постанови Президії Верховної ради СРСР від 22 січня 1946 р. про входження Закарпатської області до складу УРСР.

Автор відзначив, що край став «територією особливого режиму» - мілітаризованою зоною першої категорії. Початок радянського періоду характеризувався традиційним більшовицьким пограбуванням народу. Так, таємною постановою уряду СРСР від 4 листопада 1945 р. вся валютна готівка і цінності банків Закарпаття були переведені в бюджет СРСР без будь-якої компенсації вкладникам. У травні 1946 р. відбулися судові процеси над так званими колаборантами, колишніми депутатами чехословацького і угорського парламентів А. Броді, С. Фенциком, М. Демком.

Автор зупиняється на подіях терору проти діячів церкви. У червні 1946 р. було вбито Феофана - адміністратора православної єпархії, а в жовтні 1948 р. – греко-католицького єпископа Ф. Ромжу (С.440).

Проявом радянізації в економіці стала колективізація сільського господарства (1948–1950 рр.), яка супроводжувалася репресіями 2200 осіб. Автор позитивно оцінює заснування університету в Ужгороді. Але його потенціал, «за виключенням медичного факультету, ніяк не відповідав економічним і культурним потребам краю», якому необхідні були спеціалісти сільського і лісового господарства, деревообробної і легкої промисловості. Замість них – присилалися «східні» спеціалісти, а натомість безробітна 200.000 маса щорічно мігрувала в пошуках роботи на просторах України, Росії, Казахстану. Це була цілеспрямована політика радянського режиму, завданням якої була денаціоналізація і створення «нового суспільства – єдиного радянського народу».

Автор жорстко критикує аграрні ініціативи вищого керівництва СРСР у Закарпатті, зокрема, політику збільшення площі виноградників, що призвела до протилежного результату. Програму вирощення в краї

субтропічних культур у 1951–1961 рр. автор назвав «психопатичним експериментом».

Торкаючись прийнятої 1982 р. «Продовольчої програми СРСР» та ролі Закарпаття у її реалізації, автор вказує, що радянський режим не зміг вирішити елементарної проблеми продовольчого забезпечення власного населення країни. Країна збільшила закупівлі продовольства в США, парадоксально тим самим фінансуючи не власного виробника, у колгоспах, а американських фермерів, причому – у валюті. З доречністю цієї критики важко не погодитися. Згадуючи антиалкогольну кампанію М. Горбачова, автор відзначив, що вона призвела до чергового знищення продуктивних виноградників (С. 441–442).

При аналізі подій «перебудови» у центрі уваги автора перебуває питання русинського руху. Його початком стало відновлення діяльності Греко-католицької церкви восени 1989 р.

17 лютого 1990 р. в Ужгороді було утворено «Товариство Підкарпатських русинів», яке у вересні 1990 р. схвалило «Декларацію про повернення прав самобутньої нації русинів» і про відновлення русинської автономії. Товариство поставило перед М. Горбачовим вимогу створення автономної республіки Підкарпатська Русь (С. 443). У січні-лютому 1991 р. відбулися переговори між членом Політбюро ЦК КПРС Р. Дзасоховим, головою Ради національностей Верховної ради СРСР Р. Нішановим і представниками Товариства підкарпатських русинів М. Томчанієм і П. Годьмашем про створення автономної Підкарпатської Русі як складової частини України. Переговори зазнали невдачі внаслідок серпневого заколоту у Москві та розпаду СРСР (С. 461.).

На референдумі 1 грудня 1991 р. 92,59% населення краю проголосувало за незалежність України, а за самоврядну територію з окремим статусом – 78%. У Берегівському районі 81,4% населення голосувало за створення угорської автономної території. 5–6 березня 1992 р. обласна рада підтримала ці вимоги і виступила за легалізацію русинської національності, проте не знайшла позитивного відгуку у парламенті України (С. 443, 464).

У червні 1992 р. Верховна Рада України прийняла закон про вільний вибір національності громадянами. І. Поп стверджує, що президент Л. Кравчук видав таємне розпорядження реєструвати русинів тільки як українців. 23 травня 1993 р. обласна рада ухвалила рішення про остаточне затвердження результатів референдуму 1991 р.

Своєрідною вершиною антирусинської політики Києва, програмою боротьби з русинським рухом у всіх його проявах автор називає «План

заходів щодо розв'язання проблеми русинів-українців» від 7 жовтня 1996 р. (С. 444). Враховуючи таку оцінку документу, його текст варто було б навести повністю.

Автор торкнувся і явища природних лих в краї – повеней. За період незалежності України перша з них сталася у листопаді 1992 р., найбільша – у листопаді 1998 р. Було затоплено 70 тисяч га площі, 118 сіл. Однією з причин повеней була вирубка лісу. За час перебування краю в складі ЧСР (1919–1939 рр.) було вирубано 7,5 мільйонів м³ дерева, а в СРСР і Україні – 100 мільйонів м³ (С. 468). Цікаво було б вказати кількість вирублено лісу окремо у період перебування краю в складі СРСР та окремо в незалежній Україні.

І.Поп відзначив, що у вересні 2002 р. національність русин була офіційно внесена до списку національностей при переписі населення в Російській Федерації, при відсутності такої в Україні (С. 472).

Автор назвав неточну дату перепису населення в Україні – 3 грудня 2002 р. Перепис відбувся 5 грудня 2001 р. І.Поп стверджує, що при переписі 10 тисяч жителів Закарпаття (насправді – 10,1 тис. осіб⁵), а за даними спостерігачів від русинських організацій – 70 тисяч осіб, заявили про себе етнонімом «русин» (С. 473). Варто було навести офіційні дані перепису. За ними, в Закарпатті проживало 1.010.100 українців (80,5% населення⁶).

І. Поп докладно висвітлює події, пов'язані з виборами мера Мукачево в 2004 р., як своєрідну репетицію «помаранчевої революції». Дата конституційної реформи в Україні – 14 грудня 2004 р. наведена не точно. Відповідний закон було прийнято 8 грудня 2004 р. (С. 479).

Книга містить додатки «Огляд правителів, урядів, церковних представників» (С. 481-489). Там перелічено володарів Великої Моравії, Великої Болгарії, Угорщини, Трансільванії, Австро-Угорщини, президентів ЧСР, губернаторів Підкарпатської Русі генеральних секретарів СРСР, президентів України. Також наведено список використаної літератури та іменний покажчик.

У додатках І. Поп, на жаль, не подає статистики чисельності населення впродовж історичного часу.

Загалом, концепція праці І. Попа «Історія Підкарпатської Русі у датах» відзначається контраверсійним характером, пов'язаним насамперед із означенням русинів як окремої нації. Потребує уточнення зміст цього поняття. Існує різне розуміння термінів «народ» (нація), «lid» (народ), які І. Поп використав у праці. М. Болдичар (Ужгород), наприклад, щодо цього вказував: «головним і визначальним у нашому складному, буденно-грішному житті є поняття народ, котре об'єднує

всіх свідомих і законослухняних, чесних, трудолюбивих людей, які створюють матеріальні та духовні блага»⁷. Загалом, у західній політології переважають дві концепції нації – етнічна і політична. Остання виступає як сукупність громадян держави.

Виникає питання щодо вживання назви Підкарпатська Русь, яка була офіційною назвою краю лише у 1919–1939 рр. Географічно і історично виваженою видається назва Карпатська Русь, як це вважали члени Чеської академії наук 1919 р.

З концептуальними поглядами праць І. Попа не завжди можна погоджуватися. Але, не варто їх ігнорувати, як і поданий у них фактичний матеріал. В умовах демократичної держави повинна існувати боротьба поглядів, що стимулює пошук істини в науці. Поза сумнівом, монографічне дослідження І. Попа сприятиме подальшому поглибленому вивченню минулого такого історичного регіону України, як Закарпаття.

¹ Тимошук БО. Східні слов'яни VII – X ст.: полюддя, язичництво, початки держави. – Чернівці, 1999. – С. 90.

² Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в XII – XVI ст. – Львів, 1996. – С. 90-91.

³ Там само. – С. 98.

⁴ Там само. – С. 112.

⁵ Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України. – Ужгород, 2005. – С. 357.

⁶ Там само.

⁷ Болдижар М., Болдижар С. Державність на Закарпатті. Події, факти, оцінки. – Ужгород, 2003. – С. 112-113.